

Vincze Gabriella

BARTÓK A MAGYAR BALETTSZÍNPADON (1917–1949)

NÉHÁNY PREMIERRŐL

Bartók Béla *Csodálatos mandarin* és *A fából faragott királyfi* című darabja egyaránt a magyar balett klasszikus és fel-felújított témái közé tartoznak. Mindkét darab története viszontagságokkal teli: *A fából faragott királyfi* első, 1917-es bemutatója nem aratott igazán sikert, míg a *Csodálatos mandarin*-feldolgozásokra hosszú időt kellett várni. *A fából faragott királyfi* szövegírója Balázs Béla volt, aki meséje keletkezését 1912-ben, naplójában rögzítette: „A Bartók-balett ebből a motívumból lesz (egyik tárcámban fordul elő) bábukat festünk arcunk színeiből, és belé rakjuk a szívünket, hogy muzsikáljon benne, és elmuzsikálja előlünk azokat, akik talán bennünket kerestek.”¹ Bartók az Orosz Balett magyarországi bemutatójának (1912) és Sztravinszkij hatására fordult a színpad felé, talán azért is ragadta meg Balázs 1912-es *A fából faragott királyfi* története (a fabáb és a királyfi, az ideális és a torz kettőssége), mert az emlékeztette a *Petruskáéra*.² Maga a Bartók-mű szimmetrikus (három osztatú szonátaforma) szerkezete is Sztravinszkij művével mutat rokonságot. Balázs Béla történetét egyébiránt Bartók meglehetősen gyengének találta: „egy kissé közönséges, olyan, mint a gyerekeképeskönyvek sokszor nagyon kínos versei” – írta egyik barátjának 1917-ben.³ A történet valóban igen egyszerű: a királyfi megpillantja a királylányt és hogy észrevetesse magát, fabábot farag, amelyre ráaggatja saját ruháit. Így a királylány először a fabádba szeret bele. Bartók zenéje három részre tagolódik, amelynek egyes részeit Bartók táncoknak nevezte: az első rész a királyfi küzdelme a természettel és a bábkészítés, a királylányért való harc; a második rész a királyfi bánata és bolyongása; a harmadik rész a fabáb tánca és a királylány harca a királyfiért.⁴ *A fából faragott királyfi* 1917. május 12-i premierjére sajátos körülmények között került sor: egyrészt ez volt a világháború alatti időszak egyetlen új balettje, másrészt pedig az első Bartók-mű, amelyet a Magyar Királyi Operában mutattak be.⁵ Nehéz körülmények között, a világháború kitörésekor távozott az Opera balettkarának addigi vezetője, Guerra

¹ Balázs Béla: *Táncjátékok*. Jegyzetekkel ellátta Lenkei Júlia. Budapest, 2004. 19.

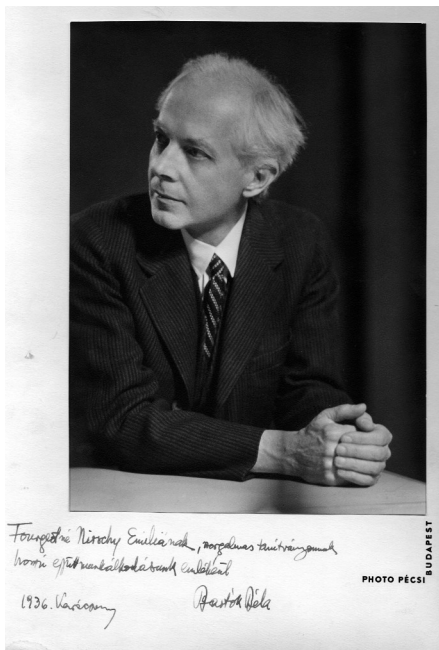
² Wagner István: *A fából faragott királyfi az Operában. Táncudományi Tanulmányok*, 1976–1977. 29.

³ *Bartók Béla levelei*. III. Szerk. Demény János. Budapest, 1955. 102.

⁴ Kővágó Zsuzsa: Bartók művei a magyar balettszínpadon. *Táncművészet*, 6, 1981, 3. 3.

⁵ A premier szereposztása az alábbi volt: díszlet: Bánffy Miklós, koreográfus: Balázs Béla (Zöbisch Ottó és Brada Ede segítségével), királyfi: Pally Anna, királylány: Nirschy Emília, fabáb: Brada Ede, tündér: Harmat Boriska.

mozdulatokból álló darabban részt vett a későbbi magyar mozdulatművészeti iskola alapítója, Kállay Lili is.¹² Zöbisch Ottó távozása után, 1922 és 1930 között *A fából faragott királyfi* fabábját alakító Brada Ede vezette tovább az Opera balettkarát. Utódja, Radnai Miklós igazgató, újjászervezte a balettkart, megváltoztatta összetételét, képzését, és szerződtette a lengyel származású Jan Cieplinski, aki egyebek mellett Cecechettitől tanult, 1921-ben Anna Pavlova, 1925 és 1927 között Gyagilev együttesének a tagja, 1927 és 1931 között pedig a Svéd Királyi Balett koreográfus-igazgatója volt.¹³ Cieplinski pedagógusként nagy hangsúlyt fektetett a táncosok szellemi (táncszétetikai és zenei) képzésére, és a színpadi újítások felé nyitott volt, ám külföldi lévén, a nemzeti, magyaros stílus idegen volt tőle. *A fából faragott királyfi* második budapesti bemutatójára Cieplinski alatt, 1935. január 30-án került sor. Magyar mozdulatművészeti vonatkozása a darabnak, hogy a királyfit a Madzsar-táncegyüttes korábbi vezető táncosa, Csányi László táncolta, míg a díszletet szintén az 1930-as évek elején a Madzsar-iskolához köthető képzőművész, Fülöp Zoltán tervezte. Ugyanakkor a darabban a fabábot a magyar balett későbbi legendás alakja, Harangozó Gyula alakította. Cieplinski darabját számos támadás érte azért, hogy expresszionista és futurista elemeivel az irreálist és mechanikust hangsúlyozza, háttérbe szorítva a szecessziós és nemzeti elemeket, illetve, hogy alakjai túlzottan groteszkek, bábszerűek. Koreográfiáját, amelyhez hasonlóan bravúros táncprodukciót nem láthattak a nézők, többnyire elismerték.¹⁴ A másik ismertett Bartók-mű, a *Csodálatos mandarin* hosszú ideig nem került a magyar balettszínpadra, külföldön (Kölnben) jóval hamarabb, 1926-ban mutatták be. A darab mintha átok alatt lett volna, mint ahogy a Pesti Napló 1926-

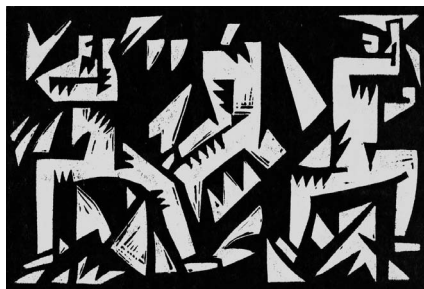
Pécsi József (Foto Pécsi): Bartók Béla Nirschy Emiliának dedikált portréja, 1936. © Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Táncarchívum

¹² Kállay Lili emlékei a mozgásművészet hőskoráról. Az interjút Gelencsér Ágnes és Körtvélyes Géza készítette. *Táncművészeti dokumentumok*, 1982. 183.

¹³ Körtvélyes Géza: Balett az Operaházban 1919 és 1984 között. *A színpadi tánc története Magyarországon*. Szerk. Fuchs Livia, és Dienes Gedeon. Budapest, 1989. 69.

¹⁴ Körtvélyes Géza: Balettművészet az Operában (1919–1945). *Táncművészeti tanulmányok*, 1982–1983. 53–54.

os cikke írja: „Bartók Béla és Lengyel Menyhért *A csodálatos mandarin* című pantomimjének bemutatására már évek óta készülődik az Operaház. Ez a hosszú készülődés annyit jelent, hogy a premiért mindig szezon végére tűzik ki, s aztán közbejött akadályok miatt a következő szezonra halasztják.”¹⁵ Először 1931-ben maradt el bizonytalan időre a darab premierje, majd 1941-ben. A *Csodálatos mandarin* története szerint három csavargó egy csinos utcalány segítségével lépre csal, majd kifoszt embereket. Az egyik áldozatban, a mandarinban azonban olyan erős vágy támad a lány iránt, hogy a fizikai bántalmazás, felakasztás sem képes megölni, csak azután hal meg, hogy megölelte a lányt. A történet (az egyik férfi öléből a másikba ugró utcalány túlfűtött erotikája) a korabeli erkölcsöket oly mértékben sértette, hogy egészen 1949-ig, a valódi bemutatóig várni kellett. Az 1941-es darab koreográfusa az a Harangozó Gyula lett volna, aki a Cieplinski-féle *A fából faragott királyfi*-ban a fabábot alakította. Harangozó 1939-es *A fából faragott királyfi* koreográfiája annyira tetszett Bartóknak (igaz, Bartókkal szoros munkaközösségben született meg a mű), hogy megkérdezte Harangozótól, nem tudná-e a *Csodálatos mandarint* is úgy átdolgozni, mint tette *A fából faragott királyfi*-val. Harangozónak sikerült rávennie Bartókot, hogy a koreográfia helyszínét tegyék át a párizsi bordélyból egy ázsiai, egzotikusabb helyszínre, amibe Bartók beleegyezett.¹⁶ A *Csodálatos mandarin* premierje 1941-ben végül megint csak elmaradt, a megszelídített környezet ellenére a hatóságok betiltották. Az akkor tervezett távol-keleti helyszínt azonban Harangozó áttemelte 1945-ös, megvalósult koreográfiájába.¹⁷ Az első, valóban nagyvárosi környezetben játszódó *Csodálatos mandarin* Lőrinc György koreográfiája volt. Lőrinc, a Szentpál-iskola korábbi vezető táncosa, a hadifogságból hazatérve a Szegedi Nemzeti

Bortnyik Sándor: *A fából faragott királyfi*, linóleummetszet, 1930.

© Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria

Fülöp Zoltán színpadterve *A fából faragott királyfi*hoz, 1935.

© Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára

Harangozótól, hogy megkérdezte Harangozótól, nem tudná-e a *Csodálatos mandarint* is úgy átdolgozni, mint tette *A fából faragott királyfi*-val. Harangozónak sikerült rávennie Bartókot, hogy a koreográfia helyszínét tegyék át a párizsi bordélyból egy ázsiai, egzotikusabb helyszínre, amibe Bartók beleegyezett.¹⁶ A *Csodálatos mandarin* premierje 1941-ben végül megint csak elmaradt, a megszelídített környezet ellenére a hatóságok betiltották. Az akkor tervezett távol-keleti helyszínt azonban Harangozó áttemelte 1945-ös, megvalósult koreográfiájába.¹⁷ Az első, valóban nagyvárosi környezetben játszódó *Csodálatos mandarin* Lőrinc György koreográfiája volt. Lőrinc, a Szentpál-iskola korábbi vezető táncosa, a hadifogságból hazatérve a Szegedi Nemzeti

¹⁵ Körtvélyes Géza: Adalékok Harangozó Gyula *Csodálatos Mandarinjének* koreográfiai vizsgálatához. *Táncstudományi Tanulmányok*, 1959–1960. 122.

¹⁶ Uo., 123.

¹⁷ Körtvélyes 1989. i. m. 81.

Vajda M. Pál: Harangozó Gyula és Szalay Karola (mint fabáb és királylány) *A fából faragott királyfi*ban, 1935.
© Magyar Állami Operaház Archívuma

Reismann Mariann: A Lőrinc György koreografálta *Csodálatos mandarin*, 1949. © Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

Színházhoz került. Vaszary Viktor igazgató ötletére kezdett el a Bartók-darabbal foglalkozni. Bartók zenéjét már jól ismerte, hiszen a Szentpál-iskolában gyakran táncolt rá. Visszaemlékezése szerint: „A *Mandarin* cselekményét nagyvárosi miliőbe helyeztem. Így Magyarországon először Szegeden jelent meg „civilben” a *Mandarin*, azaz nem kosztümös, kellékes miliőben. Ahogyan visszaemlékszem rá: a díszletkonstrukcióban már megjelent a lépcső és galéria, a lány ruhája oldalt hasított volt. [...] Arra törekedtem, hogy ezt a darabot az expresszionista mozgásstíluson belül tartsam. A téma és a zene egyaránt arra inspiráltak, hogy eltávolodjak a klasszikus formanyelvtől. Ez a törekvésem pl. abban is kifejezésre jutott, hogy a lány nem spicc-cipőben, hanem pántos-sarkos cipőben táncolt.”¹⁸ A *Csodálatos mandarin*ról az 1940-es évek úttörő koreográfiai és a több évtizedes harc után lehullt az átok, a mű bekerült a hazai és a nemzetközi balettrepertoárba. Ma már számtalan értelmezésben, felfogásban és stíláris megoldásban ismert a koreográfia.

¹⁸ Lőrinc Katalin: Lőrinc György *Mandarin*járól a Bartók-év kapcsán. *Zene, Zene, Tánc*, 12, 2005, 6. 5–6.